

Bitig Türkoloji Araştırmaları Dergisi, Bahar 2021 / 1: 69-84.

Prof. Dr. Battulga Tsend'in Eski Türkçe Yazıtlar Üzerine Çalışmaları ve *Mongolın Runi Biçgiin Baga Dursgal / The Small Monuments Of Mongolian Runic Inscription* Adlı Eseri Üzerine

Fatma ALBAYRAK*

Öz: Eski Türkçe Dönemi üzerine yaptığı çalışmalarla tanınan ve son yirmi yılda Moğolistan'da Türkolojinin gelişimine önemli destekler veren Prof. Dr. Battulga Tsend, özellikle Eski Türk Yazıtları üzerine gerçekleştirmiş olduğu saha araştırmalarının neticesinde elde ettiği en güncel bilgileri ve yazıtların bilinen tüm örneklerini kapsayacak şekilde hazırladığı kitabıyla Eski Türk yazıtları çalışmalarına bir yenisini eklemiştir. Bu çalışmada, Prof. Dr. Battulga Tsend'in hayatı ve eserleri hakkında bilgi verilmiş; ayrıca İngilizce ve Moğolca iki dilli hazırladığı yeni kitabı *Mongolın Runi Biçgiin Baga Dursgal / The Small Monuments Of Mongolian Runic Inscription* incelenmiştir.

Anahtar Sözcükler: Prof. Dr. Battulga Tsend, Türk-Moğol araştırmaları, Eski Türk Yazıtları, Runik Yazıtlar.

Studies On Prof. Dr. Battulga Tsend's Work Of Old Turkish Inscription And Work Named *Mongolın Runi Biçgiin Baga Dursgal / The Small Monuments Of Mongolian Runic Inscription*

Abstract: Yong-Söng Li, who is Known for his studies on the Old Turkish Period and giving significant support to the development of Turkology in Mongolia in the last two decades, added a new one to his studies on Old Turkish inscriptions with his book, which he prepared in a way to include all the known examples of the inscriptions and the most up-to-date information he obtained as a result of his field research on the Old Turkish Inscriptions. In this study, was explained Prof. Dr. Battulga Tsend's life and studies and also was dissected his new work *Mongolın Runi Biçgiin Baga Dursgal / The Small Monuments Of Mongolian Runic Inscription* which is bilingual in English and Mongolian,

Key Words: Prof. Dr. Battulga Tsend, Turkic-Mongolian Studies, Old Turkish Inscriptions, Runic Inscriptions.

* Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Medeniyet Üniversitesi, (Türkiye). E-posta: fatma.albayrak@medeniyet.edu.tr / ORCID ID: 0000-0003-1199-4621

1. Prof. Dr. Battulga Tsend'in Öz Geçmişi ve Çalışmalarından Bazı Örnekler:

Prof. Dr. Battulga Tsend, 15.3.1968 tarihinde Moğolistan'ın Bayan-Ölgii vilayetinde dünyaya gelir. İlk ve ortaöğrenimini burada tamamlayan Prof. Dr. Battulga Tsend, 1990-1994 yılları arasında Moğolistan Devlet Üniversitesi Moğol Araştırmaları Bölümünde Epigrafi biriminden mezun olmuştur. Moğolistan Bilimler Akademisi Tarih bölümünde 1999 yılında “*Moğolistan'daki Bazı Eski Türk Yazılı Eserler Üzerine Araştırma*” başlıklı teziyle doktora öğrenimini tamamlar. 1994-1999 yılları arasında araştırmacı olarak Moğolistan Bilimler Akademisi Tarih Enstitüsünde göreve başlamış, 2000 yılında Moğolistan Devlet Üniversitesi Moğol Dili ve Kültürü Bölümüne bağlı olarak kurulan ve kendisinin de kuruluş aşamasında rol aldığı Türkoloji biriminde öğretim görevlisi olmuştur. 2014 yılında profesör unvanı alan Ts. Battulga, halen aynı üniversitede görevini sürdürmektedir.

Prof. Dr. Ts. Battulga'nın araştırma alanları şöyledir: Moğolistan'daki Eski Türk yazıtları ve Türk kütür ve uygarlık eserleri, Eski Türk Dili, Türk dili ve tarihi, Eski Uygur Dönemi tarihi kültürü ve eserleri incelemeleri, Altaistik, Türk dilleri, Karşılaştırmalı Türk ve Moğol dilleri.

Prof. Dr. Ts. Battulga, Moğolistan'da Moğolistan Devlet Üniversitesi bünyesinde 2000 yılında açılan ilk Türkoloji Bölümünün kurucu başkanı ve ilk öğretim görevlisi olmakla birlikte 20 yılı aşkın bir süredir birimde çok sayıda Türkoloji projesinin yapılmasına ve Moğol Türkologların yetiştirilmesine öncülük ederken diğer taraftan ulusal ve uluslararası sahada kitap, bildiri, makale gibi yayınlar yapılması, akademik süreli yayınların çıkarılması, Türkoloji kütüphanesinin kurulması ve uluslararası katılımlı kapsamlı akademik faaliyetlerin gerçekleştirilmesinde öncü rol üstlenmiştir. Prof. Dr. Ts. Battulga'nın danışmanlığında hazırlanan tez çalışmalarından bazıları şöyledir:

- Azzaya Badam, Dilbilim Doktoru (Ph.D) tez başlığı: **Uygur Dönemine ait klasik eski Türk yazıtlarının incelenmesi** (Уйгурын үед холбогдох руни бичгийн сонгодог дурсгалын судалгаа) endeks: F 220100 3202022, 2013.

- Mönhtsetseg Bürged, Dilbilim Doktoru (Ph.D) tez başlığı **Tuva şamanlık kelimelerinin etnografik dilbilim açısından incelenmesi** (Тува бөөгийн дуудлагыг угсаатны хэлшинжлэлийн үүднээс судалсан нь) endeks: F220100, 2015

- Wuya - Uya Rinchen, China), Dilbilim Doktoru (Ph.D) tez başlığı: **Uygur ve Moğol dilindeki hayvanlarla ilgili kelimeler** (Уйгур, монгол хэлний малын холбогдолт үгсийн судалгаа) endeks: F 023202022, 2017 Master tezi.

Prof. Dr. Ts. Battulga Moğolistan'da Türkiye Türkçesi ile eğitim öğretim yapılan ilk birimin başkanlığını üstlenmekle birlikte ayrıca güz, bahar ve yaz dönemlerinde düzenlenen Moğolistan'daki Türk kültür ve uygarlık eserlerinin tespiti için saha araştırmaları gerçekleştirmektedir. 25 yıllık meslek yaşantısında saha araştırmaları sırasında daha önce hiç keşfedilmemiş, Moğolistan'ın geniş coğrafyasında kayıp yahut keşfedilmeyi bekleyen pek çok Türk dönemi eserini keşfetmiş, bunların koruma altına alınmasını ve uluslararası sahada tanıtılmasını sağlamıştır. 13 adet Türk ve Uygur Dönemi yazıtını keşfetmiş; 23 Köktürk harfli yazıtın metin okumasını ve

çözümlemesini yapıp yayınlamış; 35 Türk Dönemi yazıtını ilk defa çözüp bilim dünyasına tanıtmıştır. Prof. Dr. Ts. Battulga Türk dili, tarihi ve kültürünün önemli bir kaynağı olan 50'den fazla Köktürk harfli yazıtı ilk kez okuyarak bilim dünyasına tanıtmıştır.

Ayrıca mevcut eserlerin koruma altına alınması için başta T.C. Ulanbator Büyükelçiliği ve TİKA Ulanbator Program Ofisi ile olmak üzere iş birliği halinde, açık alanda korumasız Türk eserlerinin tespiti, taşınması, korunması, envanter kaydının oluşturulması, akademik çalışmalarda ele alınıp uluslararası sahada tanıtılması gibi çok sayıda faaliyet yürütmektedir. Türkiye-Moğolistan ortaklığında gerçekleştirilen MOTAP projesi başta olmak üzere çok sayıda projede görev almıştır. Bunlar şöyledir:

- 1995: “Монсол” археологи, түүх, угсаатны зүйн хээрийн судалгааны төсөл – “Monsol” Arkeoloji, Tarih, Etnoloji Saha Araştırması Projesi” (Moğolistan-Kore ortaklığında)
- 1996: “Бичээс” төслийн эрдэм шинжилгээний ажилтан -Historical sites and Inscription in Mongolia”, (Moğolistan- Japonya ortaklığında)
- 1996-2005: “MOTAP” (The project of the Turkish Monuments in Mongolia (Moğolistan'daki Türk Anıtları Projesi) (Moğolistan-Türkiye ortaklığında)
- 2005-2007: “Монгол-Алтайн археологийн дурсгалууд I: Баян-Өлгий аймаг – Moğolistan-Altay Bölgesi Arkeolojik Eserleri I: Bayan-Ölgii Aymag” (Ulusal)
- 2008-2010: “Монгол-Алтайн археологийн дурсгалууд II: Ховд аймаг – Moğolistan-Altay Bölgesi Arkeolojik Eserleri II: Hovd Aymag” (Ulusal)
- 2003-2005: OTAK Projesi 2003 yılı Moğolistan Çalışmaları: Altanbulag-Erdenehairhan kurganları kazıları (OTAK Project 2003, Works of Mongolia: Excavations at Altanbulag Erdenehairkhan Kurgans) (Moğolistan-Türkiye ortaklığında)
- 2005-2006: “Runic inscription of the western region in Mongolia” (Asia Research Center, Korea)
- 2006-2008: “Korean Primitive Culture and its Origin Linguistic study (Солонгосын балар эртний соёл, гарал үүслийн асуудал)” NUM, DANKOOK Üniversitesi ile
- 2008-2011: “Полевые исследования древнетюркских рунических памятников на территории Монголии (Российский Гуманитарный Научный Фонд, Министерство образования, Культуры и Науки Монголии)”
- 2015-2016: “Moğolistan Türkolojisi Prestij Eseri Projesi, REPUBLIC OF TURKEY MINISTRY OF FOREIGN AFFAIRS”, (Moğolistan - Türkiye ortaklığında)
- 2017-2018: “Moğolistan’ın Arslan Kışlağı Bölgesindeki Türk Eserleri (Kaya Resimleri - Tamgalar - Yazıtlar)”

Prof. Dr. Ts Battulga, ayrıca Moğollara Türkiye Türkçesi öğretilmesi ve Moğol-Kazak öğrencilerin Türkiye’de öğrenim görmeleri, staj yapmaları gibi durularda destekte bulunmuştur. Ayrıca Moğolistan’da yaşayan Türk dilli halklardan Kazaklar, Hotonlar, Tuvalarla ilgili çalışmaları desteklemiştir. Prof. Dr. Ts. Battulga projeler

haricinde kitap, makale ve bildiri türünde yüzlerce bilimsel araştırmaya imza atmıştır. Bunlardan sadece bir kısmı şöyledir:

- Баттулга, Ц., (1995), *Их бичигтийн бичээс*, [**İh biçigt Yazıtı**], Эрдэм шинжилгээний бичиг, МУИС, МСДС, Боть 10 (122), УБ., тал 9-13.
- Баттулга, Ц., (1995), *Олон нуурын түрэг бичээс*, [**Olon Nuur Eski Türk Yazıtı**], Эрдэм шинжилгээний бичиг, МУИС, МСДС, Боть XIII (139), дэвтэр 3, УБ., тал 101-103.
- Баттулга, Ц., (1995), *Эрээн Харганатын түрэг бичээс*, [**Ereen Harganatın Eski Türk Yazıtı**], Археологийн судлал, Tom.XV, Fasc.10, УБ., тал 65-70.
- Баттулга, Ц., (1996), *Зүрх уулын бичээс*, [**Zürh Uul Yazıtı**], Эрдэм шинжилгээний бичиг, МУИС, МСДС, Боть 7, V дэвтэр, УБ., тал 88-90.
- Баттулга, Ц., (1997), *Төмөр Цоргын бичээс*, [**Tömör Tsorog Yazıtı**], Эрдэм Шинжилгээний бичиг, МУИС, МСДС, Боть IX (126), IV дэвтэр УБ., тал 22-23.
- Баттулга, Ц., (1998), *Бага Ойгорын эртний түрэг бичээс*, [**Baga Oigor Eski Türk Yazıtı**], Алтан аргамжаа, МУИС, ОУХДС, Vol.2, УБ., тал 80-84.
- Баттулга, Ц., (1999), *Дэл уулын IV бичээс*, [**Del Uul IV Yazıtı**], Эрдэм шинжилгээний бичиг, МУИС, МСС, Боть IV (151), V дэвтэр, УБ., тал 74-79.
- Баттулга, Ц., (2000), *Чур цолын утгыг мөшигх нь*, [**Çur unvanının anlamının izinde**], Эрдэм шинжилгээний бичиг, МУИС, МСДС, Боть XV (153), X дэвтэр, УБ., тал 71-76.
- Баттулга, Ц., (2001), *Руни бичгийн сонгодог дурсгалд нэр тэмдэглэгдсэн гурван хот*, [**Runik Yazılı Klasik Yazılarda adı geçen üç şehir**], Монгол судлал, Эрдэм шинжилгээний бичиг, МУИС, МХСС, Боть XVIII (178), УБ., тал 109-118.
- Баттулга, Ц., (2002), *Монгол- Солонгосын эрдэмтдийн хамтарсан 'Дэл уулын дурсгалын судалгаа' -ны урьдчилсан дүнгээс*, [**Moğol-Kore Bilim adamlarının İşbirliğinde yapılan 'Del-Uul yazıtları araştırması' ön raporu**], Монгол-Солонгосын эрдэм шинжилгээний III хурал, УБ., тал 88-97.
- Баттулга, Ц., (2003), *Монголын руни бичгийн дурсгалыг судлах аргазүй, 'Түүхийн хавсарга ухаан' хурлын эмхэтгэл*, [**Moğolistan'daki runik yazılı anıtların araştırılması metodolojisi**], МУИС, НШУС, Түүхийн тэнхим, УБ., тал 110-114.
- Баттулга, Ц., (2003), *Туньюкукийн гэрэлт хөшөөний судалгаа (Эх бичиг, орчуулга, археологийн судалгааны тойм)*, [**Tonyukuk Anıtı (üzerine) bir araştırma (El kopyası, Tercüme, Arkeolojik İncelemelere Dair genel bilgi)**], Түүхийн сэтгүүл, Ephemeris Historiae, Academia Doctrinae Mongoli, Tom.IV, Fasc.3, УБ., тал 29-39.
- Баттулга, Ц., (2003), *Шавар ваар дээрхи бичээс*, [**Çamurdan yapılmış vazo üzerindeki yazıt**], Монгол судлал, Эрдэм шинжилгээний бичиг, МУИС, МХСС, Боть XX (193), УБ., тал 182-192.
- Баттулга, Ц., (2003), *Бөмбөгөрийн бичээс*, [**Bömbögör Yazıtı**], Acta Mongolica, Centre for Mongol Studies, NUM, Vol.2 (208), УБ., тал 085-090.

- Баттулга, Ц., (2004), *Гурван мандалын бичээсийг дахин нягтлах нь*, [**Gurvan Mandal Yazıtının Yeniden İncelemesi**], Археологийн судлал, Том. (II) XXII, Fasc.15, УБ., тал 174-182.
- Баттулга, Ц., (2004), *Арханангийн бичээсийг дахин нягтлах нь*, [**Arhanan Yazıtının Yeniden İncelenmesi**], Монголын түүхийн сурвалж судлал: Өнөөгийн байдал, судалгааны асуудлууд МУБИС, Монголын Түүхийн тэнхим, хурлын эмхэтгэл, УБ., тал 23-29.
- Баттулга, Ц., (2005), *‘Алтан хад’-ны бичээс*, [**Altan Had Yazıtı**], Acta Mongolica, Centre for Mongol Studies, NUM, Vol.5 (246), УБ., тал 141-144.
- Баттулга, Ц., (2005), *Монголын говийн бүс нутаг дахь руни бичгийн судалгаа*, [**Moğolistan’ın Gobi Bölgesindeki Yazıt Araştırmaları**], BULLETİN, The IAMS News Information on Mongol Studies, No.2 (34), No.1(35), УБ., тал 5-30.
- Баттулга, Ц., (2005), *Ханангийн бууцны бичээс*, [**Hanangiin Buuts Yazıtı**], Монгол судлал, Эрдэм шинжилгээний бичиг, МУИС, МХСС, Боть XXIIY (243), УБ., тал 57-60.
- Баттулга, Ц., (2005), *Шаахарын эртний бичээс*, [**Şaahar Eski Yazıtı**], Монгол судлал, Эрдэм шинжилгээний бичиг, МУИС, МХСС, Боть XXV (248), УБ., тал 36-41.
- Баттулга, Ц., (2008), *Эртний Түрэгийн цол хэргэм (VI-IX зуун)*, [**Eski Türk unvanları (VI-IX yy)**], Acta Historica, Том, IX, Fasc.10, УБ., тал 76-88.
- Баттулга, Ц., (2008), *Бигэрийн эртний бичээсүүд*, [**Biger Eski Yazıtları**], Хэл зохиол судлал, Том.1 (33), Fasc.8, УБ., тал 71-82.
- Баттулга, Ц., (2008), *Цахирын бичээс*, [**Tsahir Yazıtı**], Монгол судлал, Эрдэм шинжилгээний бичиг, МУИС, МХСС, Боть XXIX (300), УБ., тал 259-265.
- Баттулга, Ц., (2008), *Шивээт хайрханы эртний бичээс*, [**Şiveet Hairhan Eski yazıtı**], Монгол судлал, Эрдэм шинжилгээний бичиг, МУИС, МХСС, Боть XXVIII (294), УБ., тал 194-197.
- Баттулга, Ц., (2009), *Монголын Казакуудын зан үйлээс*, [**Moğolistan Kazaklarının Geleneklerinden**], Оюуны хэлхээ, Антоон Мостаэрт, Монгол судлалын төв, Боть I (03), Fasc.15, УБ., тал 154-166.
- Баттулга, Ц., (2009), *Өвөр дөрөлжийн бичээс*, [**Övör Dörölj Yazıtı**], Хэл зохиол судлал, Том.II (34), Fasc. 8, УБ., тал 58-61.
- Баттулга, Ц., (2009), *Эртний Түрэгийн гурван цолын тухай*, [**Eski Türklere ait unvan üzerine**], Монголчуудын зэрэг дэв (Эрдэм шинжилгээний хурлын илтгэлийн эмхтгэл), УБ., тал 10-25.
- Баттулга, Ц., (2009), *Түрэг хэлний сургалт, судалгааны өнөөгийн чиг хандлага*, [**Eski Türkçe Öğretim ve Araştırmalarının Bugünkü Yöntemleri**], Эрдэм шинжилгээний бичиг, МУИС, ГХСС, №314 (13), УБ., тал 199-201.
- Баттулга, Ц., (2009), *Түрэгийн үеийн руни бичгийн дурсгалууд*, [**Eski Türk Dönemine Ait Runik Yazılı Anıtlar**], Монгол Алтайн археологийн дурсгалууд I, Баян-Өлгий аймаг, УБ., тал 106-111.

- Баттулга, Ц., (2010), *Эртний зарим цол нэр зөв бичих тухайд*, [Eski Bazi Unvanların Doğru Yazımları Üzerine], Оюуны хэлхээ, Антоон Мостаэрт, Монгол судлалын төв, Боть I (06), Fasc.7, УБ., тал 47-53.

- Баттулга, Ц., Аззаяа, Б., (2008), *Алтан Ордоны хаадад холбогдох үйгур үсгээрх зарлиг бичгүүд*, [Altan Orda Hanlığı ile İlgili Uyğur Yazılı Yarlıg Bitigler], Acta Mongolica, Vol.8 (306), УБ., тал 241-250.

- Баттулга, Ц., Төрбат, Ц., Ганчимэг, Б., (2001), *Дэл уулаас шинээр олдсон хятад бичээс*, [Del Uul Bölgesinde Yeni Bulunan Çin Yazıtı], Монгол судлал, Эрдэм шинжилгээний бичиг, МУИС, МХСС, Боть ХVІІ(169), УБ., тал 103-105.

2. Prof. Dr. Battulga Tsend'in Mongolin Runi Biçgiin Baga Dursgal / The Small Monuments Of Mongolian Runic Inscription Adlı Eseri:

Prof. Dr. Battulga Tsend, Moğolistan'da bulunan Türk Dönemi eserleri üzerine yapmış olduğu saha araştırmaları neticesinde, geçmiş dönemlerde tespit edilmiş olan Köktürk, Uyğur, Soğd, Tibet, Çin, Arap harfli yazıtları bizzat yerinde inceleme şansı bulmuş aynı zamanda bu araştırmalar sırasında daha önce bilinmeyen çok sayıda yeni yazıtın ve Türk kültür eserinin keşfedilmesini sağlamıştır. Ayrıca özellikle yazılı eserler / üzerinde yazıt bulunan materyaller / yazıtlar üzerine yapmış olduğu çalışmaları makale, bildiri vb. türlerde yayımlamıştır. Prof. Dr. Tsend, özellikle Moğolistan coğrafyasında bulunan Türk dönemi yazıtlarını ilk olarak *Mongolin Runi Biçgiin Baga Dursgaluud* [Moğolistan'daki Runik Yazılı Küçük Anıtlar] Corpus Scriptorum, Tomus 1, Ulaanbaatar, 2005, 214ss+70 adlı çalışmasıyla kitaplaştırmıştır (Gül, 2006).

İh Biçigt, Del Uul IV gibi yazıtları da Türklük bilimi camiasına kazandıran Prof. Dr. Ts. Battulga, kitap olarak yayınladığı bu ilk çalışmasıyla, Moğolistan'daki Eski Türk Yazıtları ve bunlarla ilgili yapılmış çalışmalarının tanıtımına da katkıda bulunmuştur. Bu kitapta yer verdiği yazıtlar şöyledir: **Arhanan Yazıtı, Bömbögör Yazıtı, Gurvaljin Uul Yazıtı, Gurvanmandal Yazıtı (Dund Mandal Yazıtı; Adag Mandal Yazıtı), Del Uul Yazıtı (Del Uul I Yazıtı; Del Uul II Yazıtı; Del Uul III Yazıtı; Del Uul IV Yazıtı), İh Biçigt Yazıtı, Nalaih Yazıtı (Şavar baarnii helterhii deerh biçees), Sevr Yazıtı, Tahiliin Şavaas Yazıtı, Tevş Yazıtı, Hanangiin Buuts Yazıtı.** (Albayrak, 2015, 940-942).

Sonraki dönemlerde bahsi geçtiği üzere çok sayıda ulusal ve uluslararası projeye imza atan Prof. Dr. Ts. Battulga, bu çalışmaları neticesinde Moğolistan Devlet Üniversitesi Türkoloji Bölümünde birlikte görev aldığı Moğol akademisyenler ve yine Moğolistan'da Bilimler Akademisi başta olmak üzere diğer üniversitelerden ilgili araştırmacıların yanı sıra sahanın uzmanları olan çeşitli ülkelerden araştırmacılarla birlikte yayın çalışmalarına devam etmiştir. Bu çalışmalarda ele edilen Eski Türk Dönemine ait runik yazılı eserler arasından en çok bilinen ve üzerinde çalışılan, kendi ifadesiyle “büyük yazıtlar” olarak nitelendirdiği kağanlık ve kumandanlık yazıtları olan Bilge Kağan Yazıtı, Köl Tigin Yazıtı Tonyukuk Yazıtları, Şine Us Yazıtı, Köl İç Çor Yazıtı, Ongi Yazıtı, Tes Yazıtı, Tariat Yazıtı vb. dışında yine kendi ifadesiyle “küçük yazıtlar”ın tamamının en güncel halleriyle görsellerinin, el kopyalarının, estampajlarının, metin okumalarının, hem yazıtın üzerinde bulunduğu materyalin hem de yazıt metninin ölçümlerinin ve genel özelliklerinin, ayrıca doğru konum bilgilerinin vb. yer aldığı kapsamlı bir esere ihtiyaç duyulduğunu fark etmiş ve bu

alanda başucu eseri kabul edilebilecek bir kaynak oluşturmak amacıyla “akademik katalog” niteliğindeki bu çalışmayı hazırlamıştır.

Mongolin Runi Biçgiin Baga Dursgal / The Small Monuments Of Mongolian Runic Inscription [Moğolistan'daki Runik Harfli Küçük Anıtlar] adlı kitap 2020 yılında, *Archeological Relics of Mongolia / Монголын археологийн өв* [Moğolistan'ın Arkeolojik Eserleri] serisinin XII. Cildi olarak, Eregzen G. ve Chuluun S.'nin genel yayın editörlüğü ve Azzaya B. ve Gerelmaa N.'nin cilt editörlüğünde, Moğolistan Bilimler Akademisi Arkeoloji Enstitüsü, Moğolistan Kültür Bakanlığı ve Moğolistan Bilimler Akademisi Tarih ve Etnoloji Enstitüsü tarafından, Moğolca ve İngilizce iki dilli hazırlanmıştır.

Eserin ön kapağı Bömbögör Yazıtının belirginleştirilmiş yazıt metni ve damgasının görüntüsünün yer aldığı siyah zemin üzerine tasarlanmıştır. Ayrıca eserin iç ve arka kapağında Kutlug'un Mührü olarak da bilinen Mutrin Temdeg Yazıtı görüntüsüne yer verilmiştir.

Moğolistan Kültür Bakanı S. Chuluun'un eser için kaleme aldığı takdim yazısında “Çalışmada Moğolistan'da 18 ayrı bölgeden tespit edilmiş olan 159 arkeolojik esere yer verildiği ve bunun Türkoloji çalışmaları için önemli bir kaynak oluşturduğu” (s. 6-7) vurgulanmıştır. Moğolistan Bilimler Akademisi Arkeoloji Enstitüsü Müdürü Dr. G. Eregzen, hazırlamış olduğu Ön Söz'de “Moğolistan'daki arkeolojik kaynakların önemini ve zenginliğini göstermek için yayımlanan serinin 12. Cildi olarak hazırlanan bu çalışmanın önemli bir araç olduğu belirtmiş; ayrıca 19. Yüzyıldan itibaren keşfedilen ve Runik Yazıtlar olarak bilinen önemli anıt eserlerin son dönemlerde yapılan bu çalışmalarla çoğaltıldığını, bunların aynı zamanda önemli tarihî kaynaklar olduğunu ve bu çalışmaların sadece Moğolistan'da değil tüm Türkoloji çalışmaları için son derece önemli olduğunu vurgulamıştır.” (s. 8-9).

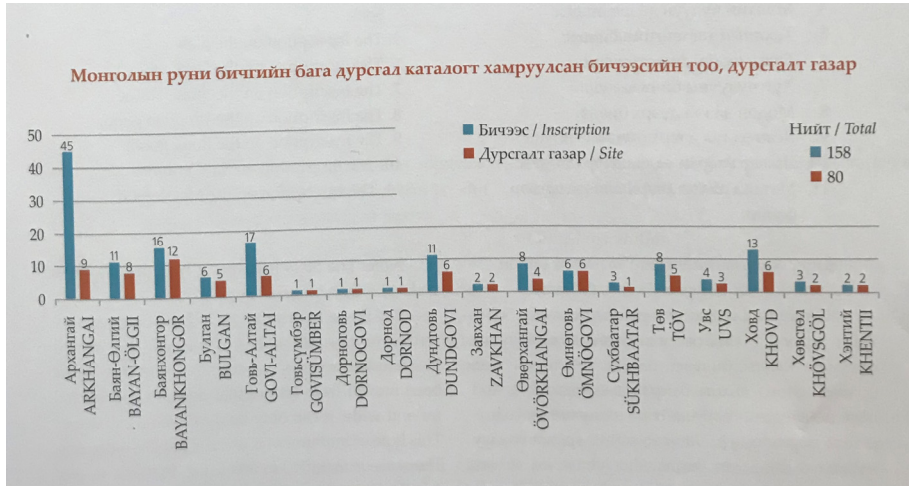

Prof. Dr. Battulga Tsend'in *Mongolin Runi Biçgiin Baga Dursgal / The Small Monuments Of Mongolian Runic Inscription* adlı eserinin ön ve arka kapak görüntüleri

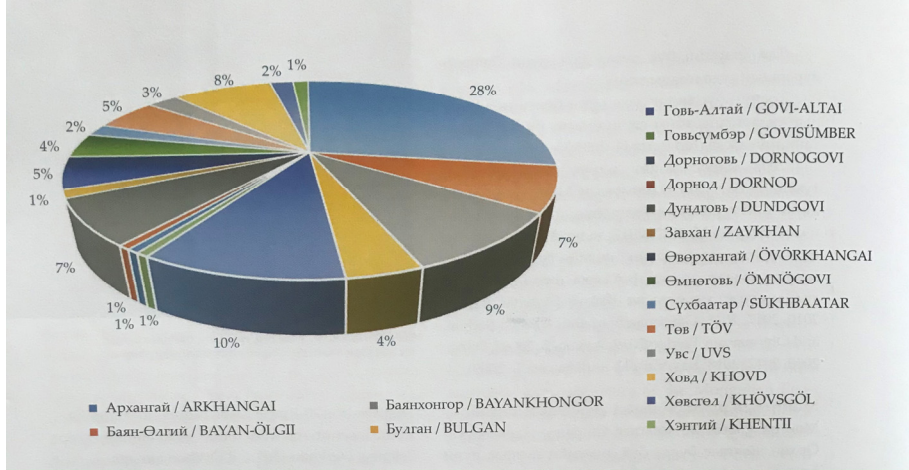
Prof. Dr. Ts. Battulga, kitabını 18 bölümden oluşturmuştur. Toplam 363 sayfadan oluşan kitap, kuşe kâğıda renkli olarak basılmış ve böylelikle kitap içerisinde ağırlıklı olarak yer verilen Moğolistan’da runik harfli küçük yazıtların bulunduğu bölgelerden genel görüntüler, runik harfli yazıtların detaylı görüntüleri, yazıt metnlerinin belirginleştirilmiş ve estampajlı görüntüleri, yazıtlara dair çeşitli araştırmacılar yapılmış çizimler, yazıtlarla birlikte yer alan damgaların detaylı görüntüsünden oluşan görsellerin oldukça net görünmesi sağlanmıştır.

Prof. Dr. Battulga Tsend, kitabın giriş / tanıtım bölümünde, Moğolistan’daki runik harfli yazıtların araştırılması ile ilgili tarihî bilgiler verir. 1889 yılında Yadrintsev ile başlayan çalışmaların devamında Heikel, Radloff, Thomsen gibi araştırmacıların sürdürdüğünü bildirir. Ardından Moğolistan’daki Runik harfli eserler üzerine çalışma yapan V. Radloff, H. N.Orkun, S. Malov, V. Rinçen, L. Bold ve Ts. Battulga’nın çalışmalarından kısaca bahseder.

“Moğolistan’daki Runik Harfli Eserlerin Yayılımı” başlıklı bölümde ise Moğolistan’da coğrafi olarak “aymag” adı verilen ve toplamda ülke genelinde 21 aymagdan oluşan sınırlar içerisinde Selenge Darkhan-Uul ve Orkhon aymaglar hariç hepsinde runik yazılı eser bulunduğunu bildirir. Kitabın içerik bölümü de bu bilgiden hareketle, sınırları içerisinde runik harfli yazıt bulunan aymaglara göre 18 bölümden oluşmaktadır. Bu bilgileri “yazıtlar” ve “içerisinde anıt bulunan siteler” olarak grafik tablo içerisinde gösterir. Buna göre Moğolistan’da bulunan runik harfli yazıtlar, Arhangai, Govi-Altay ve Bayanhongor aymaglarda çok yoğunluk kazanmaktadır. Bir başka pasta grafikte de bahsi geçen 18 aymagtaki runik harfli eserlerin dağılımını renklendirerek göstermiş ve en çok Arhangai, Bayanhongor, Bayan-Ölgii ve Bulgan aymaglarda yoğunluk olduğu dikkatlere sunulmuştur.

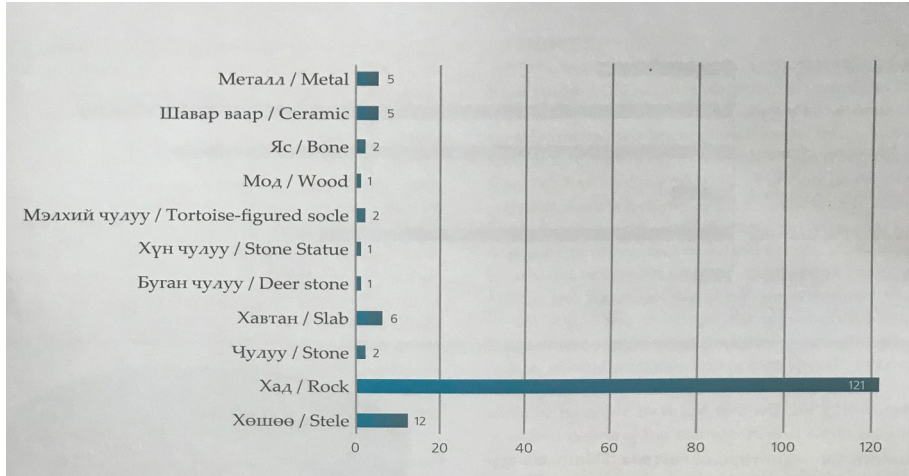

Moğolistan’daki runik harfli küçük yazıtlar kataloğuna göre eserlerin sayısı ve bulundukları bölgeler (s. 19)

Moğolistan'daki runik harfli küçük yazıtların aymaglara göre dağılım yüzdelерini gösteren grafik (s. 20)

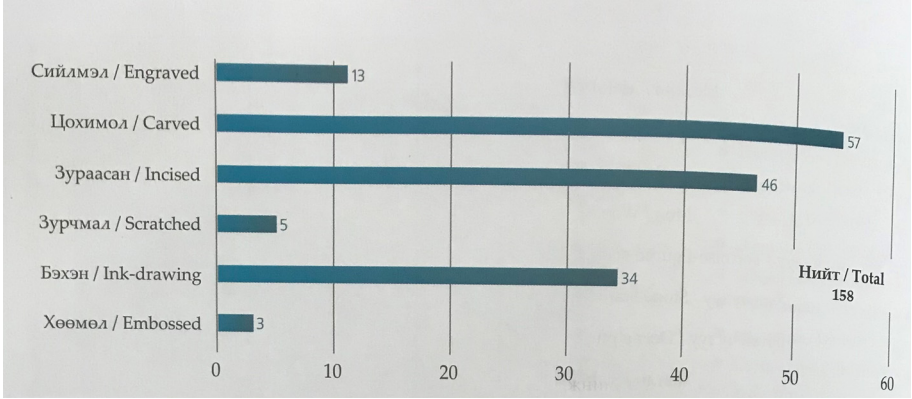
Prof. Dr. Battulga Tsend, “Moğolistan'daki Runik Harfli Eserlerin Sınıflandırılması” başlıklı bölümde ise Moğolistan'da bulunan runik harfli yazıtları 11 kategoride değerlendirir: **Anıtlar / dikili taşlar, kaya yazıtları, taşlar üzerindeki yazıtlar, kaplumbağa kaideler üzerindeki yazıtlar, döşeme levhalar / lahitler üzerindeki yazıtlar, geyikli taşlar üzerindeki yazıtlar, insan figürlü taşlar üzerindeki yazıtlar, ağaç / tahta üzerindeki yazıtlar, kemik üzerindeki yazıtlar, seramikler üzerindeki yazıtlar, metal malzemeler üzerindeki yazıtlar.** Buna göre Moğolistan'da bulunan runik harfli eski Türk yazıtlarının çoğunlukla kayalar / kayalıklar üzerinde olduğu görülmektedir.

Moğolistan'daki runik harfli küçük yazıtların üzerinde bulundukları malzemeye göre dağılım yüzdelерini gösteren grafik (s. 21)

Eserin “Moğolistan'daki Runik Harfli Eser Metinlerinin Oluşturulma Biçimleri” başlıklı bölümünde, yazıtların kazıma, oyma, çizme, kesme, boyama, kabartma

yöntemleriyle tasvir edilmiş olduğu ve bunların istatistiki olarak oranları grafik tablo halinde verilmiştir.

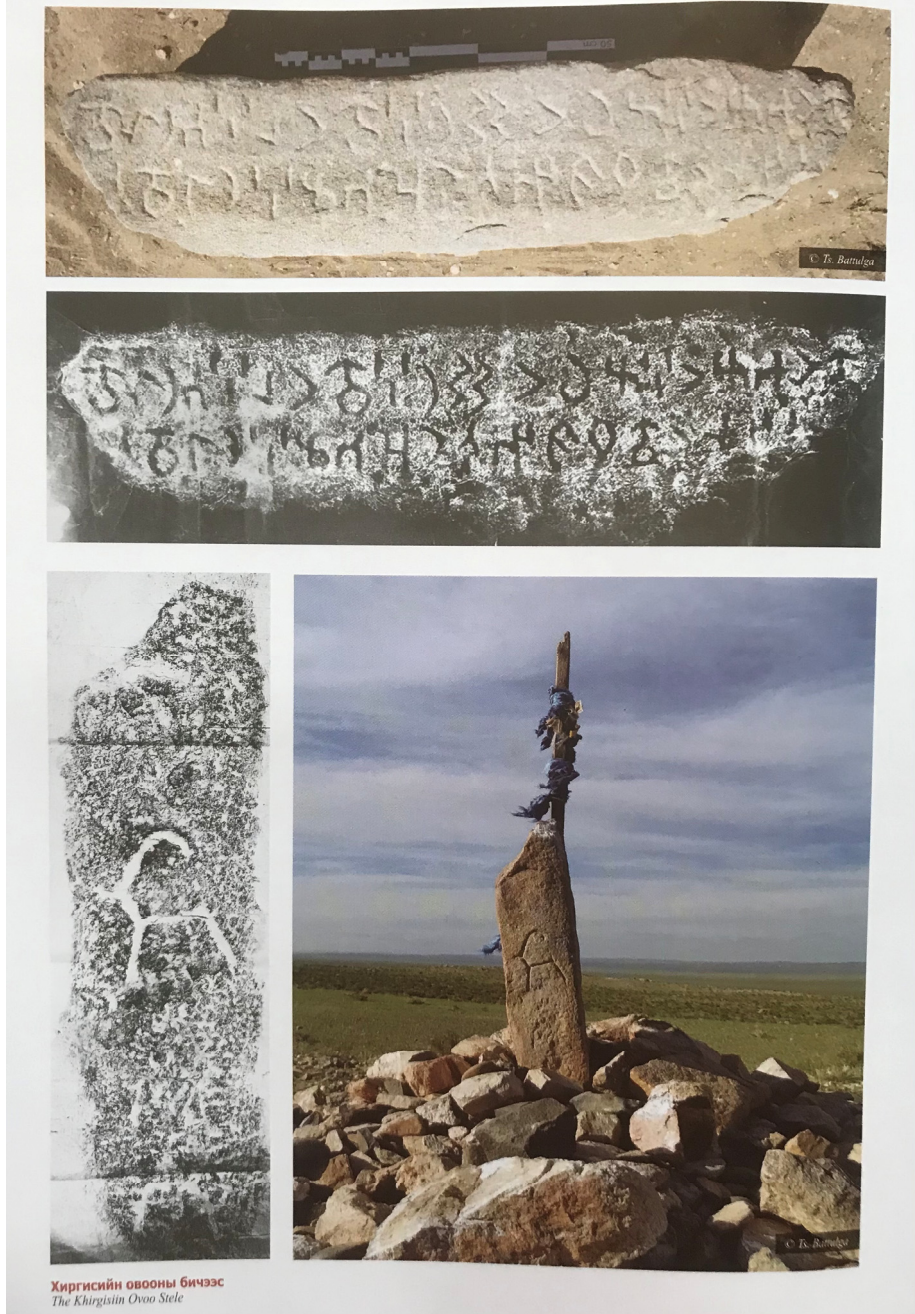
Моғолстан’даки runik харfli күчүк язатларын тасвир едилме бичимлерине гөре дағилум үйзделерине гөстерен график (s. 22)

Kitabın asıl inceleme bölümlerinde, bahsi geçtiği üzere Moğolistan coğrafyasının kuzeyden güneye, doğudan batıya deyim yerindeyse dört bucağına dağılmış olan ve toplamda 18 aymag sınırları içerisinde tespit edilen yazıtlar, konumlarına göre tasnif edilmiş ve böylelikle 18 ayrı bölüm oluşturulmuştur. Her bir bölümde öncelikle o bölgeye ait genel bir görüntü verilmiştir. Bu detay Moğolistan coğrafyasının coğrafi yapısını, mevsim geçişlerini, bitki örtüsünü, iklimini dikkatlere sunarken aynı zamanda üzerinde yüzlerce tarihî ve arkeolojik eser bulunduran bu coğrafyanın güzelliğini ve geçmişin ve bugünün bozkır halkları için ne derece önemli bir yaşam alanı olduğunu da gözler önüne sermiş bulunmaktadır.

Kitabın her bir bölüm başlığında yer verilen Moğolistan doğa görüntülerinden bir örnek; Төв аймаг (s. 284)

şekilde görülebilmesini sağlamıştır. Ek olarak belirtmek gerekir ki yazarın, çalışmasını hazırlarken hassasiyetle çalıştığının da bir göstergesidir.

Kitap içerisinde yer verilen yazıtlara dair genel görüntü, estampajlı görüntü, yakınlaştırılmış görüntü ve ölçümlerin yer aldığı bir örnek; Hırgisiin Ovoo Yazıtı (s. 130)

Kitabın bölümlerini oluşturan Moğolistan'da bulunan runik yazılı küçük anıtların dağılmış olduğu 18 aymag ve bunlar içerisinde yer alan eserler şöyledir (sıralama Moğol alfabesine göre alfabetik olarak yapılmıştır):

1. **Arhangai aymag bölgesinde yer alan runik harfli küçük yazıtlar:** (ss. 24-55)
 - Ajirag ve Tuulant Yazıtı,
 - Baga Khaikhan Yazıtı,
 - Bilge Kağan Anıt Mezar Kompleksindeki Balbal üzerindeki yazıt,
 - Köl Tigin Anıtının kaplumbağa kaidesi üzerindeki yazıt,
 - Tariat Anıtının kaplumbağa kaidesi üzerindeki yazıt,
 - Ikh Khanui Nuur Yazıtı,
 - Yay kabzası üzerindeki yazıt.
 - Taikhir Çuluu Yazıtı,
 - Kil tuğla üzerindeki yazıt,
 - Khirgisiin Khooloi'daki çatı kiremidi üzerindeki yazıt,
 - Köstek (?) üzerindeki kemik parçasında bulunan yazıt.
2. **Bayan-Ölgii aymag bölgesinde yer alan runik harfli küçük yazıtlar:** (ss. 56-91)
 - Saga Oigur Yazıtı,
 - Zürkh Uul Yazıtı,
 - Züün Oroı Yazıtı,
 - Örtöön Bulag Yazıtı,
 - Tekht Yazıtı,
 - Khar Magnai Yazıtı,
 - Shiveet Khaikhan Yazıtı,
 - Ereen Kharganat Lahiti.
3. **Bayankhongor aymag bölgesinde yer alan runik harfli küçük yazıtlar:** (ss. 92-137)
 - Asgat Yazıtı,
 - Bömbögör Yazıtı,
 - Gurvan Mandal Yazıtı,
 - Dalt Yazıtı,
 - Olon Nuur Yazıtı,
 - Soöyo Khüren Yazıtı,
 - Zamiin Buuts (Ulaan Tsokhiot) Yazıtı,
 - Khavtsgaitiin Khavtsal Yazıtı,
 - Khanangiin Buuts Yazıtı,
 - Khirgisiin Ovoo Lahiti,
 - Tsokhiot Yazıtı.
4. **Bulgan aymag bölgesinde yer alan runik harfli küçük yazıtlar:** (ss. 138-159)
 - Altan Hün Yazıtı,
 - Arhanan Yazıtı,
 - Gurvaljin Uul Yazıtı,
 - Ikh Asgat / Höl Asgat Yazıtı,
 - Kahngidai Yazıtı.
5. **Govi-Altay aymag bölgesinde yer alan runik harfli küçük yazıtlar:** (ss. 160-193)

- Altan Khad Yazıtı,
- Biger Yazıtı,
- Bugat Yazıtı,
- Davirtiin Buuts Yazıtı,
- Khöşööť Tolgoi Yazıtı,
- Khulsana Am Yazıtı,
- Shaakhar Tolgoi Yazıtı.

6. Govisumber aymag bölgesinde yer alan runik harfli küçük yazıtlar: (ss. 194-197)

- Çoir insan figürlü taşı üzerindeki yazıt

7. Dornogovi aymag bölgesinde yer alan runik harfli küçük yazıtlar: (ss. 198-203)

- Ikh Nart Yazıtı

8. Dornod aymag bölgesinde yer alan runik harfli küçük yazıtlar: (ss. 204-207)

- Madeni para üzerindeki yazıt

9. Dundgovi aymag bölgesinde yer alan runik harfli küçük yazıtlar: (ss. 208-235)

- Del Uul Yazıtları,
- Derst Khotol Yazıtı,
- Jirimt Yazıtı,
- İkh Biçigt Yazıtı,
- Damga üzerindeki yazıt,
- Khanangiin Buuts Yazıtı

10. Zavkhan aymag bölgesinde yer alan runik harfli küçük yazıtlar: (ss. 236-245)

- Züriin Ovoo Yazıtı,
- Tsetsüükh Yazıtı.

11. Övörkhangai aymag bölgesinde yer alan runik harfli küçük yazıtlar: (ss. 246-261)

- Övörkhangai Yazıtı,
- Tavıt Yazıtı,
- Tegshiin Khuren (Tevsh) Yazıtı,
- Khutag Uul Yazıtı.

12. Ömnögovi aymag bölgesinde yer alan runik harfli küçük yazıtlar: (ss. 262-277)

- Baişintın Har Yazıtı,
- Dalan Uul Yazıtı,
- İkh Ölziit Uul Yazıtı,
- Sevrei Yazıtı,
- Urtiin Gol Yazıtı,
- Khotgor Yazıtı.

13. Sühbaatar aymag bölgesinde yer alan runik harfli küçük yazıtlar: (ss. 278-283)

- Dongoin Şiree Kompleksindeki Lahit Yazıtı

14. Töv aymag bölgesinde yer alan runik harfli küçük yazıtlar: (ss. 284-297)

- Gümüş kap / kupa üzerindeki yazıt,
- Nalaikh Yazıtı,

- Gümüş tas üzerindeki yazıt,
- Tonyukuk adak alanındaki kil parçası üzerindeki yazıt,
- Ulaanchuluut Yazıtı.

15.Uvs aymag bölgesinde yer alan runik harfli küçük yazıtlar: (ss. 298-309)

- Doloogoidoi lahiti üzerindeki yazıt,
- Tömör Tsorog Yazıtı,
- Şanagan Hev (Açıt Nuur) Yazıtı

16. Khovd aymag bölgesinde yer alan runik harfli küçük yazıtlar: (ss. 310-337)

- Biireg Yazıtı,
- Darvi Yazıtı,
- Övör Dörölj Yazıtı,
- Tariatın Övöljööni Yazıtı,
- Müzik aleti üzerindeki yazıt,
- Yamaan Us Yazıtı.

17. Kövsgöl aymag bölgesinde yer alan runik harfli küçük yazıtlar: (ss. 338-347)

- İvdein Gol Yazıtı,
- Oruk Yazıtı.

18. Khentii aymag bölgesinde yer alan runik harfli küçük yazıtlar: (ss. 348-353)

- Raşaan Had Yazıtı,
- Tsenher Mandal Yazıtı.

Sonuç

Günümüzde Moğolistan'da, geçmişe dayanan dil ve kültür ortaklığı ile ülke sınırları içerisinde bozulmadan korunmuş olan tarihî ve kültürel eserler arasında özellikle Türklük bilimi adına önem taşıyan Türk kültür tarihine ait pek çok eser bulunmaktadır. Bunlar dilbilimi, antropoloji, tarih, etnoloji, arkeoloji gibi disiplinlerin de ayrı ayrı inceleme konusunu oluşturmaktadır. Moğolistan coğrafyasında bulundukları bölgelerden ait oldukları döneme, üzerinde bulundukları malzemeden metinlerin ve damgaların şekil ve içeriğine kadar pek açıdan bilgi sunan runik harfli yazıtlar, Prof. Dr. Battulga Tsend tarafından ilk kez “runik harfli küçük yazıtlar” olarak 2005 yılında kaleme alınmış olan *Mongolın Runi Biçgiin Baga Dursgaluud* [Moğolistan'daki Runik Yazılı Küçük Anıtlar] adlı çalışmayla tanıtılmıştır. Bu çalışmayla birlikte herkesçe bilinen ve en çok araştırma konusu edilen “büyük yazıtlar (kağanlık ve kumandanlık yazıtları)” haricinde çok sayıda ve türde, aynı ve yakın dönem eserinin de bulunduğu göstermesi bakımından önemlidir.

“Akademik katalog” niteliğinde hazırlanmış olduğu bahse konu *Mongolın Runi Biçgiin Baga Dursgal / The Small Monuments Of Mongolian Runic Inscription* [Moğolistan'daki Runik Harfli Küçük Anıtlar] adlı kitabıyla birlikte, geçen yirmi yıla yakın bir sürede yapılan çalışmaların ne denli titizlikle artırıldığını ve bunların neticesinde hâlihazırda tespit edilen “küçük yazıtlar” kategorisinde değerlendirilecek 159 eserin daha olduğunu ve bunların Moğolistan coğrafyasındaki dağılım yoğunluğunu bilim dünyasına sunmuştur. Bu çalışma aynı zamanda bölgede Türk kültür varlıklarının zenginliğinin boyutlarını ortaya koymakla birlikte bundan sonra

da sürdürülecek araştırmalarda çok daha fazlasının elde edileceğine işaret etmesi bakımından da önemlidir.

Bu noktada bildirmek gerekir ki yazıt metnlerinin daha detaylı okuma, anlamlandırma ve değerlendirmelerinin makale boyutlarında yer alacağı bilimsel inceleme kitabı versiyonu da hem Moğolistan'da Moğolca hem de Türkiye'de Türkçe olarak yayınlanmak üzere Prof. Dr. Battulga Tsend ile birlikte Moğol akademisyenler ve tarafımızca hazırlanma sürecindedir ve en kısa sürede ilgililerle buluşturulması planlanmaktadır.

Prof. Dr. Battulga Tsend'i Moğolistan'da Türkolojinin gelişimine olan desteği ve seneler süren çalışmaları neticesinde Türklük bilimine kazandırdığı değerli eserinden ötürü tebrik ederiz.

Kaynakça

- ALBAYRAK, Fatma (2015). Moğolistan'da Türklük Bilimi Çalışmaları Üzerine Açıklamalı Bir Kaynakça Denemesi, *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*. 4(3), 918-954.
- GÜL, Bülent (2006). Moğolistan'daki Türk Yazıtları Üzerine Yeni Bir Eser Mongolın Runi Biçgiin Baga Durşgaluud. *Corpus Scriptorum*, Tomus 1, Ulaanbaatar, 2005, 214ss+70, *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*. 3 (4), 149-153.